

УДК 346.3

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.81>**Р. І. Коваленко**

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НОВИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті визначено, що українське законодавство відстає від технологічного прогресу та нових викликів, особливо у сфері дистанційної роботи та гіг-економіки. Пандемія COVID-19 і війна в Україні виявили значні прогалини у правовій системі щодо захисту працівників та внутрішньо переміщених осіб. Розглянуто проблеми індексації соціальних виплат, невідповідність соціальних стандартів реальним економічним умовам, а також недостатню адаптацію українського законодавства до міжнародних стандартів у сфері соціальних прав.

Стаття також аналізує питання недостатньої уваги до превентивних заходів у законодавстві, що ускладнює запобігання соціальним ризикам. Пропонуються рекомендації щодо удосконалення механізмів соціального захисту, зокрема шляхом впровадження інноваційних стратегій, моніторингу соціальних тенденцій і розробки політик, що враховують специфіку сучасних соціально-економічних умов. Особлива увага приділяється важливості профілактичної медицини та необхідності більш системного підходу до соціальної профілактики.

Стаття підкреслює необхідність реформування системи соціального захисту для підвищення її ефективності та відповідності реальним потребам населення, зокрема в умовах воєнного стану та глобальних криз.

Ключові слова: форми зайнятості, соціальний захист, дистанційна робота, правове регулювання, пандемія COVID-19, внутрішньо переміщені особи, соціальні стандарти.

Українське законодавство часто відстає від швидких змін у суспільстві та економіці, що особливо помітно у сфері соціальної безпеки та регулювання нових форм зайнятості. В умовах пандемії та війни в Україні проявилися значні недоліки правової системи щодо захисту працівників і внутрішньо переміщених осіб. Тому сьогодні досить важливим постає питання дослідження основних проблеми та прогалини в законодавстві, зокрема, питання соціальних стандартів, адаптації до міжнародних норм і превентивних заходів для зменшення соціальних ризиків.

Яскравим прикладом того, як правові норми не встигають адаптуватися до нових реалій, є регулювання дистанційної роботи та інші нові форми зайнятості в Україні.

До 2020 року українське трудове законодавство значно відставало від реалій сучасного ринку праці, зокрема, у сфері дистанційної роботи. Відсутність чітких норм та положень у Кодексі законів про працю створювала правову невизначеність як для працівників, так і для роботодавців, які вже на практиці використовували дистанційні форми зайнятості. Це підкреслює необхідність постійного вдосконалення законодавства для адекватного регулювання нових форм праці, що з'являються в умовах технологічного прогресу та соціальних змін.

Пандемія COVID-19 різко прискорила перехід багатьох компаній на дистанційний режим роботи, що виявило значні прогалини в законодавстві. Зокрема, не було чітко врегульовано питання:

- організації робочого місця при дистанційній роботі;
- обліку робочого часу;

- забезпечення охорони праці;
- компенсації витрат працівника на обладнання та комунальні послуги;
- особливостей укладання трудових договорів для дистанційних працівників.

Прийняття в березні 2021 року Закону України щодо вдосконалення правового регулювання дистанційної роботи стало важливим кроком у легалізації та регулюванні цієї форми зайнятості. Однак, попри позитивні зміни, низка питань залишається невирішеною. Недостатньо врегульовані аспекти, такі як організація робочого місця, компенсація витрат працівників та соціальні гарантії, продовжують створювати труднощі для повноцінного використання дистанційної роботи в Україні [1].

Незважаючи на зміни в українському законодавстві, специфіка роботи фрілансерів та працівників у сфері гіг-економіки, таких як водії Uber або кур'єри Glovo, досі не врахована повною мірою. Ці категорії працівників залишаються в «сірій зоні» трудового законодавства, що призводить до відсутності належного соціального захисту та трудових гарантій. Це свідчить про необхідність розробки окремих правових механізмів для забезпечення їх прав та захисту в умовах швидкого розвитку нових форм зайнятості.

Цей випадок ілюструє, як стрімкі зміни в економіці та суспільстві, особливо обумовлені технологічним розвитком, випереджають законодавчі ініціативи. Внаслідок цього виникає правова невизначеність, що може спричинити порушення прав працівників і ускладнює гарантування їх соціальної захищеності.

Війна в Україні створила нові реалії, до яких законодавство, особливо у сфері соціальної безпеки, не встигло адаптуватися належним чином. Хоча до повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році існували правові норми щодо внутрішньо переміщених осіб (далі - ВПО), вони були розроблені для менш масштабних переміщень населення з Донбасу та Криму. Масштабне переміщення мільйонів людей з різних регіонів країни виявило недостатню підготовленість законодавства до таких викликів, що вимагає його подальшого вдосконалення для ефективного захисту ВПО та біженців [2].

Основні проблеми, які виявили неадаптованість законодавства:

1. Реєстрація ВПО: Існуюча система не була розрахована на таку кількість переміщених осіб, що призвело до значних затримок у реєстрації та отриманні відповідного статусу.

2. Житлове забезпечення: Законодавство не передбачало механізмів для швидкого та масового забезпечення житлом ВПО.

3. Працевлаштування: Не було ефективних механізмів для швидкого працевлаштування великої кількості переміщених осіб в нових регіонах.

4. Освіта: Виникли проблеми з переведенням дітей до нових шкіл та визнанням результатів навчання.

5. Медичне обслуговування: Система охорони здоров'я не була готова до масового переміщення пацієнтів та їх медичних даних.

6. Соціальні виплати: Виникли складнощі з переоформленням та отриманням соціальних виплат на нових місцях проживання.

У відповідь на нові виклики, викликані війною, уряд України був змушений оперативно реагувати шляхом прийняття нових нормативних актів і внесення змін до існуючих. Одним з важливих кроків стало прийняття Постанови Кабінету Міністрів № 332 від 20 березня 2022 року, яка запровадила нові механізми надання фінансової допомоги для внутрішньо переміщених осіб. Ці заходи спрямовані на поліпшення соціальної підтримки переміщених осіб, але ситуація все ще вимагає подальших правових рішень для адекватної реакції на масштабні виклики [3].

Попри зусилля уряду України щодо запровадження нових нормативних актів для підтримки внутрішньо переміщених осіб, ці зміни часто мали реактивний характер. Швидкий розвиток подій випереджав законодавчі ініціативи, що призводило до затримок у наданні необхідної допомоги. Це створювало додаткові труднощі для ВПО, підкреслюючи необхідність більш оперативної та проактивної адаптації законодавства до кризових ситуацій.

Суттєвою проблемою соціального захисту в Україні є неефективні механізми

індексації соціальних виплат та перегляду соціальних стандартів. Чинне законодавство не завжди враховує реальні темпи інфляції та зростання цін, що призводить до зниження рівня соціального захисту. Цю ситуацію ускладнює недостатнє фінансування соціальних програм, через що багато соціальних гарантій залишаються лише на папері, без належного бюджетного забезпечення. Для підвищення ефективності соціального захисту необхідні кардинальні зміни в системі фінансування та перегляду соціальних стандартів.

Науковці, такі як І. Смирнова, О. Сімакова та Ю. Карлаш, неодноразово акцентували увагу на необхідності реформування системи соціальних стандартів в Україні. Вони відзначають, що чинна політика, яка базується на підтримці соціально вразливих верств населення, часто неефективна через обмежені можливості державного бюджету. Підвищення соціальних стандартів не враховує реальних економічних умов, що посилює проблеми соціального захисту. Вчені наполягають на перегляді підходів до формування прожиткового мінімуму, щоб він відповідав реальним потребам населення та забезпечував ефективний соціальний захист [4].

І.Г. Юник звертає увагу на численні проблеми реалізації соціальної політики в Україні, особливо в умовах воєнного стану та обмеженого державного бюджету. Основними викликами залишаються низький рівень пенсійного забезпечення, недостатня якість соціальних послуг, а також відсутність єдиної інформаційної соціальної системи. Крім того, недосконалі законодавчі механізми, корупційні ризики та складність у наданні соціальних послуг ускладнюють ефективну підтримку вразливих верств населення. Ці проблеми поглиблюються через дефіцит бюджету та слабкий економічний розвиток країни [5, с. 193].

В.Є. Нагорна та Вероніка Берник підкреслюють, що існуюча система соціального забезпечення в Україні не відповідає реальним потребам громадян, оскільки рівень матеріальної допомоги прив'язаний до мінімального прожиткового мінімуму. Цей показник не відображає фактичних потреб населення, що робить соціальну

допомогу недостатньою для забезпечення гідного рівня життя [6]. Це свідчить про необхідність перегляду методології визначення прожиткового мінімуму та адаптації системи соціального забезпечення до актуальних економічних умов.

Пандемія виявила серйозні проблеми у розвитку соціальної держави, зокрема, щодо розрахунків прожиткового мінімуму та соціальних виплат. Н.Ю. Королевська підкреслює, що одним із головних викликів стало недосконале правове регулювання цієї системи. Вона наголошує на необхідності термінового впорядкування методології розрахунків соціальних виплат, що є критично важливим для забезпечення адекватного рівня соціального захисту та подальшої розбудови соціальної держави в Україні [7, с. 31].

Головною проблемою є те, що механізми індексації та перегляду соціальних стандартів не відповідають реальним економічним умовам, зокрема темпам інфляції. Це призводить до зниження реальної вартості соціальних виплат, таких як прожитковий мінімум. Недостатнє фінансування соціальних програм додатково ускладнює реалізацію законодавчо закріплених соціальних гарантій, що створює значний розрив між задекларованими правами і реальними можливостями їхнього забезпечення.

Експерти та науковці одностайно визнають необхідність реформування системи соціальних стандартів в Україні. Вони наголошують на важливості приведення прожиткового мінімуму у відповідність до реальних потреб населення та вдосконалення методології його розрахунку. Також підкреслюється важливість регулярного перегляду соціальних стандартів з урахуванням поточних економічних умов для забезпечення ефективного соціального захисту.

Ще одним із важливих недоліків правового регулювання соціальної безпеки є недостатній фокус на превентивних заходах. Законодавство переважно спрямоване на реагування на існуючі проблеми, а не на їх попередження. Це призводить до неефективного використання ресурсів і унеможливорює системне вирішення соціальних проблем. Для покращення

соціальної безпеки необхідно приділити більше уваги превентивним заходам, що дозволить знизити ризики та ефективніше розподіляти ресурси.

Слід відмітити думку Г. Давиденка та О. Балахонова які підкреслюють важливість запровадження адаптивних та інноваційних стратегій у систему соціального захисту України для ефективного реагування на сучасні глобальні виклики, такі як кіберзагрози та зміна клімату. Превентивні заходи мають ключове значення, оскільки вони допомагають мінімізувати соціальні ризики та захищати права людини, забезпечуючи більш стійку та ефективну систему соціального захисту [8].

Аналіз чинного законодавства України у сфері соціальної безпеки показує суттєві прогалини в превентивних заходах, що підкреслює системний характер проблеми. Законодавство більше зосереджене на реагуванні на вже існуючі соціальні проблеми, ніж на їх попередженні. Це свідчить про необхідність вдосконалення правового регулювання та впровадження ефективних превентивних механізмів для мінімізації соціальних ризиків і підвищення рівня соціального захисту.

Закон України «Про соціальні послуги» від 2019 року окреслює основні принципи надання соціальних послуг, але недостатньо фокусується на превентивних заходах. Хоча закон декларує мету профілактики та мінімізації негативних наслідків складних життєвих обставин, конкретні механізми реалізації цих превентивних заходів не деталізовані. Це вказує на необхідність розробки чіткіших інструментів для ефективного впровадження профілактичних заходів у системі соціального захисту.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» переважно орієнтований на компенсацію в разі настання страхових випадків, проте приділяє недостатньо уваги превентивним заходам, які б сприяли їх попередженню. Це обмежує ефективність соціального захисту, оскільки попередження ризиків є важливою складовою сталого функціонування системи соціального страхування. Для поліпшення ситуації необхідно розробити більш детальні механізми профілактики соціальних ризиків.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» підкреслює важливість профілактики, проте не містить чітких механізмів її реалізації та фінансування. Хоча закон декларує пріоритетність збереження життя і здоров'я, відсутність конкретних превентивних заходів та їхнього фінансування ускладнює ефективне впровадження профілактичних стратегій. Це вказує на необхідність розробки більш детальних механізмів для реалізації профілактичних заходів у сфері охорони здоров'я.

Закон України «Про охорону праці» спрямований на забезпечення безпечних умов праці, проте не містить достатньо ефективних превентивних механізмів. Він акцентує увагу на встановленні норм безпеки, але не передбачає системних заходів для профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань. Це вказує на необхідність розробки більш комплексних превентивних заходів для підвищення рівня охорони праці та зменшення ризиків для здоров'я працівників.

Нормативно-правова база в Україні в основному орієнтована на реагування на існуючі соціальні проблеми, що призводить до неефективного використання ресурсів і не дозволяє вирішувати соціальні виклики на системному рівні. Відсутність комплексного підходу до превентивних заходів не дає можливості запобігти соціальним ризикам або мінімізувати їхні наслідки. Крім того, відсутність довгострокових стратегій і планів у сфері соціальної безпеки є суттєвим недоліком, який обмежує впровадження ефективних превентивних заходів і заважає формуванню цілісної системи соціальної профілактики.

С.Г. Литвинов зазначає, що відсутність довгострокових стратегій у сфері соціальної безпеки пояснюється складністю та багатовимірністю цього поняття. Соціальна безпека охоплює багато аспектів життя, зокрема військову, економічну, соціальну та екологічну безпеку, що ускладнює розробку єдиних стратегій. Така комплексність вимагає глибокого аналізу та інтеграції різних підходів для створення ефективних довгострокових планів у галузі соціальної безпеки [9].

Низький рівень інформованості громадян щодо важливості профілактики соціальних ризиків і відсутність належної освітньої роботи посилюють проблему, оскільки населення не бере активної участі в превентивних заходах. У сфері охорони здоров'я основний акцент робиться на лікуванні, а не на профілактиці захворювань, що знижує ефективність системи охорони здоров'я та збільшує витрати на медичне обслуговування. Для покращення ситуації необхідно приділяти більше уваги профілактичним заходам і підвищенню обізнаності населення.

О.В. Лотоцька та інші автори підкреслюють важливість профілактичної медицини як ключової складової громадського здоров'я. Профілактика повинна стати пріоритетом, оскільки саме вона може ефективно зменшити захворюваність і знизити навантаження на систему охорони здоров'я. Хоча лікування є важливим, профілактичні заходи допомагають запобігати хворобам, що зменшує кількість випадків захворювань і витрати на лікування. Такий підхід сприяє покращенню загального стану здоров'я населення та підвищенню стійкості системи охорони здоров'я [10].

Наступною причиною є те, що законодавство не передбачає ефективних механізмів раннього виявлення соціальних ризиків. Відсутність таких інструментів унеможлиблює своєчасне реагування на потенційні соціальні проблеми та їх попередження.

О. Жук, О. Сільвестрова та О. Гапончук акцентують на необхідності раннього виявлення соціальних ризиків. Це можливо через інтеграцію сучасних технологій для моніторингу соціальних тенденцій, активну співпрацю між державними інститутами та громадянським суспільством, а також розробку політик, що враховують поточні соціально-економічні умови. Такий підхід дозволить більш ефективно попереджати соціальні ризики та швидше реагувати на виклики суспільства [11, с. 26].

Недостатня адаптація українського законодавства до міжнародних стандартів у сфері соціальних прав залишається серйозною проблемою. Хоча Україна ратифікувала багато міжнародних угод, не всі їхні положення були повністю впроваджені

в національне законодавство. Це створює розрив між міжнародними зобов'язаннями країни та реальним станом соціального захисту, що негативно впливає на ефективність соціальної політики.

Список використаної літератури:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04.02.2021 р. № 1213-IX. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text> (дата звернення: 02.10.2023).
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 02.10.2023).
3. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.10.2023).
4. Смирнова І., Сімакова О., Карлаш Ю. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа ефективного розвитку соціального захисту населення в Україні. Економіка та суспільство. 2021. № 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-15>.
5. Юник І. Г. Реалізація сучасної державної соціальної політики в Україні: основні проблеми та стратегічні пріоритети. Law and public administration. 2023. № 2. С. 186–195. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.2.27>.
6. Нагорна В., Берник В. Стан та перспективи правового регулювання соціального забезпечення в Україні (теоретико-правовий аналіз). Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: юридичні науки. 2020. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32453/2.vi2.129>.
7. Королевська Н. Ю. Соціальна держава в Україні: законопроектні роботи за часів пандемії коронавірусу (частина друга). Juris Europensis Scientia. 2021. Вип. 6.

- С. 31–34. DOI: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i6.294>.
8. Давиденко Г., Балахонова О. Система соціального захисту населення в Україні в сучасних умовах. Подільський науковий вісник. 2022. № 3(23)_4(24). С. 124-129
9. Литвинова С. Г. Віртуальні предметні спільноти як засіб управління нормативно-методичним забезпеченням діяльності вчителя ЗНЗ. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2012. № 7. С. 7-9.
10. Лотоцька О. В., Кондратюк В. А., Сопель О. М., Крицька Г. А., Пашко К. О., Федорів О. Є. Профілактична медицина як важлива складова громадського здоров'я. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2019. № 2. С. 40–43. DOI: <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2019.2.10478>.
11. Жук О., Сільвестрова О., Гапончук О. Соціальні виклики в сучасному українському суспільстві в умовах воєнного стану та в повоєнний період. Humanitas. 2022. № 4. С. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.4>.
-

Kovalenko R. I. Legal regulation of social protection of new forms of employment: current problems and development prospects

The article examines modern problems of legal regulation of new forms of employment and social protection in Ukraine in the context of rapid socio-economic changes. It is determined that Ukrainian legislation lags behind technological progress and new challenges, especially in the field of remote work and the gig economy. The COVID-19 pandemic and the war in Ukraine have revealed significant gaps in the legal system regarding the protection of workers and internally displaced persons. The article addresses issues such as the indexation of social benefits, the mismatch of social standards with real economic conditions, as well as the insufficient adaptation of Ukrainian legislation to international standards in the field of social rights.

The article also analyzes the lack of attention to preventive measures in legislation, which complicates the prevention of social risks. Recommendations are offered for improving social protection mechanisms, including the introduction of innovative strategies, monitoring social trends, and developing policies that take into account the specifics of current socio-economic conditions. Special attention is given to the importance of preventive medicine and the need for a more systematic approach to social prevention.

The article emphasizes the need to reform the social protection system to increase its effectiveness and align it with the real needs of the population, especially in the context of martial law and global crises.

Key words: forms of employment, social protection, remote work, legal regulation, COVID-19 pandemic, internally displaced persons, social standards.